

घटक ४ : जगण्याच्या हक्कासंबंधी नैतिक समस्या

- ४.१ गर्भपात **Abortion**
- ४.२ दयामरण **Euthanasia**
- ४.३ फाशीची शिक्षा **Capital Punishment**
- ४.४ आत्महत्या **Suicide**

प्रस्तावना :

जगण्याचा हक्क नैसर्गिक आणि मूलभूत मानला की तो बजाविण्यासंबंधात काही प्रश्न निर्माण होतात. हे प्रश्न विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात फारच उग्र झाले. कारण विज्ञान - तंत्रज्ञानाने जी प्रगती साधली त्यामुळे हिंसेच्या अनंत प्रकारात वाढ झाली. ही केवळ मानवी हिंसेची बाब नव्हती तर मानवेतर प्राण्यांच्या हिंसेबाबतही आली. कारण प्राणीहिंसा विलासी व चैनीच्या वस्तूंमधील वापरासाठी केली जाते. आपण येथे मानवी हिंसेच्या संदर्भात जगण्याचे पुढील प्रश्न पाहू :

- ४.१ गर्भपात **Abortion**
- ४.२ दयामरण **Euthanasia**
- ४.३ फाशीची शिक्षा **Capital Punishment**
- ४.४ आत्महत्या **Suicide**

१. गर्भपात Abortion

प्रस्तावना :

मानवी जीवन पवित्र आहे, असे म्हंटले जाते तोनव्हा पवित्र या विशेषणाचा अर्थ धार्मिक दृष्टिने नसतो. इतर प्राण्यांपेक्षा मानवी जीवनाला विशेष मूल्य आहे, एवढेच म्हणावयाचे असते. हे मूल्य लक्षात घेवूनच कायदे, नीती, संस्कृती इत्यादीची रचना करण्यात येते. प्रत्येक मानवी समाजगटात दुसऱ्यांचे; माणसाचे व मानवेतर प्राण्यांचे जीवन संपविण्याबाबत काही विशेष बंधने असतात. (ती अर्थातच मानवानेच निश्चित केलेली असतात) युद्ध, आत्मरक्षण व फाशीची शिक्षा वगळता दुसऱ्यांना ठार करणे हा गुन्हा मानला जातो. धर्म, वंश, वर्ग, जात अथवा राष्ट्रीयत्व यांच्या निरपेक्ष हे तत्त्व सर्वत्र लागू पडते.

' मानवी जीवन ' असा शब्दप्रयोग केला जाताना ' मनुष्य प्राणी ' या शब्दविशेषांनी नेमके काय अभिप्रेत आहे, ह खास करून गर्भपात या संकल्पनेच्या संदर्भात निश्चित करणे आवश्यक, अतिमहत्वाचे आहे. ' मानवजातीचा सदस्य ' अशा अर्थाने तो शब्द वापरला तर त्या अर्थाचे शास्त्रीय परीक्षण गुणसूत्रे तपासण्या इत्यादीमार्फत करता येते. या अर्थाने ' मानवी गुणसूत्रे असणाऱ्या पेशींचा समुदाय = गर्भ अशी व्याख्या करता येते. ' माणूस ' या पदाचा अर्थ **जोसेफ फ्लेचर** या प्रॉटेस्टंट धर्मगुरुने निश्चित केला असून त्याच्या मते पुढील वैशिष्ट्ये मानवात असतात :

1. आत्म जाणीव

2. आत्मसंयम
3. भविष्याची जाणीव
4. भूतकालाची जाणीव
5. इतरांशी संबंधित राहण्याची कुवत.
6. इतरांविषयी आस्था.
7. इतरांशी संवाद
8. कुतूहल .

केवळ मानव जातीचा सदस्य असणे, पुरेसे नसून हे वरील गुण अत्यावश्यक आहेत, हे लक्षात येईल. असाच माणूस ' व्यक्ती ' (Person) होवू शकतात. माणूस व व्यक्ती ही पदे समानार्थक नाहीत, हे लक्षात घेतले पाहिजे. व्यक्ती म्हणजे आत्मजाणीव असलेला विवेकशील मानव. विवेकशीलता नसलेला तो फक्त माणूस असतो. या वैशिष्ट्यानुसार नवजात बालक, मतिमंद इत्यादी हे ' माणूस ' पदाला पात्र होत नाहीत. त्यामुळेच मानव पवित्र असण्याला विशेष अर्थ व मूल्य आहे. मानव जीवन पवित्र असण्याची संकल्पना मानवी समाजात एकदमच अचानकपणे न उगवता ती कालक्रमात सांस्कृतिकदृष्ट्या विकसित झाली आहे. ग्रीक - रोमन इतिहास पाहता असे दिसले की ' एखादे बालक केवळ मानवी जीव आहे म्हणून सुरक्षित कधीच नव्हते '. गुलामांच्या व इतर रानटी लोकांच्या जीवनाला, जगण्याला काहीच किंमत नव्हती. अर्भकाला आपोआप ' जगण्याचा हक्क ' मिळत नसे. तो मिळवावा लागे. ग्रीकोरोमन लोक अर्भकाला जन्मानंतर डोंगरदऱ्यात पंचमहाभूतांच्या संरक्षणात ठेवत ! जर ते अर्भक जगले तर परत आणले जाई , पोसले जाई. अन्यथा ते अर्भक दुर्बल असेल तर मरून जाई. विशेषतः दुबळ्या, व्यंग असलेल्या बालकाला तर थेट टाकून दिले जात असे, जंगली जनावरांपुढे टाकून, फेकून देण्यात येई ! **प्लेटो , अॅरिस्टॉटल यांच्या मतानुसार अशी दुर्बल बालके मारण्याचे काम शासनानेच केले पाहिजे** आणि चांगल्या सशक्त बालकांची जबाबदारी घेतली पाहिजे. समस्या बालके जन्मतःच नष्ट केली पाहिजेत, असा कायदाच त्याकाली करण्यात आला होता.

आधुनिक कालातील ख्रिस्तीधर्माच्या उदयानंतर हे सारेच बदलले. याबाबत दोन दृष्टिकोन होते . एका नुसार ख्रिश्चनधर्माची प्रेणा मानवीजातीच्या सदस्यांच्या हिताची होती. मानवी मूल हे खरे तर अमर असून ती अत्यानंद (Bliss) किंवा यातना (torment) भोगण्यासाठी आहेत, अशी त्यांची श्रद्धा होती. पण त्यामुळे मानवीहत्येला भयावह अर्थ सुजाणपणे लक्षात आला. कारण त्यामुळे स्त्रीपुरुषांचे स्वर्गातील चिरंतन भवितव्य ठरू लागले. दुसऱ्या दृष्टिकोनानुसार ' सर्व माणसे ईश्वराची लेकरे आहेत ' त्यामुळे माणसे मारणे हे ईश्वरी इच्छेविरुद्ध आहे. ते पाप आहे. मानवेतर प्राणी हे मानवाच्या नियंत्रणाखाली असल्याने त्यांना मारले तरी चालेल, असे मात्र बायबलमध्ये मांडलेले आहे. हे विचार युरोपियन नीतीचे आधार बनले. त्यानुसारच नीतिशास्त्राचा विकास झाला. असे दिसून येईल. काण्टचे नीतिशास्त्र कर्तव्य सांगते. कारण राजेशाही असल्याने राजासाठी व राज्यासाठी लढणे महत्वाचे मानले गेले. सामान्यांमध्ये तशी प्रेरणा निर्माण केली गेली.

जीव व गर्भहत्या (Taking life : The embryo and the fetus)

गर्भपात ही फारच किचकट, गुंतागुंतीची नैतिक समस्या असून तिच्यावर निश्चित तात्त्विक उत्तरे शोधणे शक्य झालेले नाही. कारण ती माणसाची व्याख्या करण्याचाच प्रयत्न आहे. माणसाच्या आजपर्यंतच्या बहुतेक व्याख्या धार्मिक स्वरूपाच्याच आहेत. 1967 पर्यंत स्वीडन, डेन्मार्क ही दोन छोटी राष्ट्रे वगळता सर्व लोकशाही पाश्चात्य राष्ट्रांमध्ये गर्भपाताला कायद्याने बंदी आहे. 1973 मध्ये ब्रिटनमध्ये कायदे शीर मान्यता मिळाली. इटली, स्पेन व फ्रान्ससारख्या रोमन कॅथॉलिक देशातही गर्भपातासंबंधी उदारमतवादी धोरण

होते.अमेरिकेत परंपरावादी राज्यांनी , कम्युनिझमच्या पाडावानंतर पोलंडमध्ये बंदी घालली गेली.1978 मध्ये जगातील पहिले ' नलिका बालक ' - लुई ब्राऊन Louise Brown ' जन्माला आले.म्हणजेच ते मातेच्या शरीराबाहेर,गर्भाशयाबाहेर जन्मले ! गर्भासंबंधी हा नवाच वाद सुरु झाला.

याच सुमारास आणखी एक नवीच समस्या आली.ती म्हणजे मानवी गर्भाचा उपयोग औषधे निर्माण करण्यासाठी होवू लागला.अनेक गर्भ फ्रीजरमध्ये गोठवून ठेवण्यात आले. (आज एका ऑस्ट्रेलिया या देशात किमान 50,000 गर्भ गोठवून ठेवण्या आले आहेत !) प्रयोगांदरम्यान अनेक गर्भ वापरून फेकून देण्यात आले. काही गर्भ सौंदर्यप्रसाधनांमध्येही वापरण्यात येतात.(सौंदर्यप्रसाधनांमध्ये जास्त वापर प्राणीगर्भाचा होतो.त्यासाठी माद्यांना जबरदस्तीने गर्भवती करण्यात येते.)

गर्भपात व गर्भावरील विनाशकारक प्रयोगांमुळे नवे नैतिक प्रश्न निर्माण झाले आहेत.कारण प्राण्याचा, मानवाचा मातेच्या गर्भगृहात ' हळूहळू ' (GRADUAL) विकास होतो.गर्भधारणेनंतरचे फलित अंडे आणि चौदा आठवड्यांनंतरचा गर्भ आणि शरीराचा संपूर्ण आधार असणारा सगळा मणका प्रगट झालेला विकसित गर्भ अथवा जन्मलेले बालक यांच्यातील सीमारेषा फारच अंधुक आहेत.मानवी गर्भाची व्याख्या करणे तत्त्वज्ञानात्मक व वैज्ञानिकदृष्ट्या अतिशय अवघड आहे.माणसाची हत्या करणे हा गुन्हा आहेच.पण फलित अंडे आणि प्रौढ माणूस यात फरक करणेही फार अवघड आहे.त्यामुळे गर्भपात ही कृती मानवी हत्या समजावी की नाही , याबद्दल वाद आहेत.

गर्भपाताविषयी भूमिका :

अशा मुख्य दोन भूमिका आहेत : (A) पारंपरिक (B) उदारमतवादी . त्यांचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे :

(A) पारंपरिक भूमिका (The Conersative Position)

गर्भपात ही ईश्वरेच्छा विरोधी कृत्य असून तो गुन्हा असा दावा करणारे ते परंपरावादी हा.त्यांचा युक्तिवाद पुढीलप्रमाणे :

अजाण मानवाची हत्या करणे चूक आहे.

मानवी गर्भ हे अजाण मानव असते.

म्हणून मानवी गर्भाची हत्या करणे चूक आहे.

गर्भपाताचे समर्थन करणाऱ्या उदारमतवादी भूमिकेच्या विरोधातून परंपरावादी भूमिका विकसित झाली आहे. उदारमतवाद्यांच्या मते मानवी गर्भ हा मुळात ज्यास मानव म्हंटले जाते असा मानव ' नसतोच ' . त्याची हत्या करण्यात चूक नाही.या भूमिकेमुळे ' मानवी जीवनाचा प्रारंभ कधी होतो ? या एका अतिमहत्वाच्या नैतिक समस्येला वाचा फुटते. त्या विरोधात परंपरावादी भूमिका येते.त्यांच्या मते, ' गर्भ आणि मानवी अस्तित्व यात निश्चितच एक ' सलगता ' (CONTINUUM) आहे.गर्भ ते परिपूर्ण मूल या विकासप्रक्रियेत नैतिक दृष्ट्या अर्थपूर्ण सीमारेषा आखता येत नाही.म्हणूनच जे संरक्षण आपण आपण पोटाबाहेरच्या मुलाला देतो तेच पोटातील गर्भालाही दिले पाहिजे.सीमारेषेबाबत ते काही मुद्दे उपस्थित करतात :

a } जन्म Birth : परंपरावाद्यांच्या मते जन्म ही गर्भ व मूल यातील स्पष्ट रेषा असली तरी गर्भ व अर्भक हे दोन्ही एकच असतात.त्यांच्यात सातत्य असते म्हणूनच तर ते ' एकच ' असतात. गर्भात असणे व बाहेर असणे यामुळे जाणीव व संवेदना यात काही फरक नसतो.म्हणून गर्भपात करणे चुकीचे आहे.

b } जगण्याची क्षमता Viability : गर्भ जन्मते ते जीवन जगण्याची क्षमता घेवूनच. म्हणून गर्भपात करणे चुकीचे आहे. समजा क्षमता नसली तरी ते जगविणे ही मोठ्यांची जबाबदारी असते. कारण ' जगण्याची क्षमता ' हा प्रश्न समाजातील वैज्ञानिक प्रगतीवर देखील अवलंबून असते. त्यामुळे ती विकसित केली की मुळात अर्भकात मुळात असलेली क्षमता वाढू शकते.

c } हालचाल करणे Quickening : गर्भाची हालचाल मातेच्या उदरात प्रथम होते. हे Quickening होय. कॅथॉलिक धर्मशास्त्रानुसार याचवेळी प्रथम Quickening गर्भाला आत्मा प्राप्त होतो. आत्मा हाच तर मानव व मानवेतर प्राणी यातील फरक आहे. आधुनिक काळात ही अंधश्रद्धा मानली जाते. कारण या प्रथम हालचालीपूर्वी ही गर्भ हालचाल करतोच. ते अर्थातच परंपरावाद्यांना मान्य नाही. हालचाल होत नाही. म्हणून आत्माच नाही, असे नाही. उदाहरणार्थ पक्षाघात झालेल्या व्यक्तीला जगण्याचा हक्क असतोच.

d } जाणीव Consciousness : हालचाल हा जाणीवेचा अप्रत्यक्ष परिणाम आहे. सुखदुःखाचा अनुभव घेता येणे हे नैतिकदृष्ट्या महत्वाचे असते. जाणीव ही नैतिक जाणीवच असते.

थोडक्यात नवजात अर्भक व गर्भ यातील नैतिकदृष्ट्या महत्वपूर्ण ठरणारी भेदरेषा आखणे , त्या आधारे जीवनाचा हक्क ठरविणे अवघड आहे. तरीही परंपरावाद्यांचे मत महत्वाचे आहे.

(B) उदारमतवादी भूमिका (The Liberal Arguments)

' गर्भ हा अजाण मानवी जीव आहे ' हे उदारमतवादी नाकारित नाहीत. ती सर्व प्रकारच्या उदारमतवाद्यांची सामायिक भूमिका आहे. तरीही गर्भपाताला कायदेशीर व सामाजिक मान्यता असावी असे त्यांचे मत आहे. अशा तीन भूमिका आहेत. :

a} बंधन घालणाऱ्या नियमांचे परिणाम The consequences of restrictive laws :

गर्भपातावर बंधन घालणाऱ्या कायद्यांमुळे बेकायदा गर्भपात केंद्रांची वाढ होते. अशा ठिकाणी गर्भपात करून घेणाऱ्या महिला बहुधा असहाय्य , अडचणीत आलेल्या असतात. जडीबुटीला शरण जाणे, अप्रशिक्षित नकली डॉक्टरांच्या हाती जीवन गेल्याने त्यांचे आरोग्य व प्रसंगी जीवही धोक्यात पडतो. गर्भपात थांबत नाहीतच पण बेकायदा धोका वाढता राहतो. त्यासाठी कायदेशीररित्याच केंद्रे स्थापन करावीत. ज्या कायद्यामुळे चांगल्यापेक्षा वाईट परिणाम होतात तो कायदा वाईट मानावा / असतो , असे कॅनेडियन रॉयल कमिशनने या संबंधात म्हंटले आहे.

या दृष्टिकोनाच्या मते गर्भपात करणे चूक आहे. ही परंपरावाद्यांची भूमिका योग्यच आहे. पण कायदे चुकीचे असू नयेत. गर्भपात चुकीचा आहे, याविरुद्ध नाही तर कायद्याविरुद्ध गेले पाहिजे, असे त्यांचे मत आहे. स्त्रीच्या विनंतीनुसार गर्भपाताला परवानगी दिली गेली पाहिजे. कायद्याने नीतिमत्ता आणावी , ही अपेक्षा चुकीची आहे. योग्य वर्तनला प्रवृत्त करणारे कायदे कुणालाही नको असलेल्या घातक परिणामांकडे नेतात , शिवाय चुकीचे वागणे बंद होत नाहीतच . प्रत्येक व्यक्तीची खासगी नीतिमत्ताही असतेच. त्यात कायद्याने ढवळाढवळ करू नये, असे उदारमतवादी म्हणतात. थोडक्यात हा युक्तिवाद गर्भपाताच्या कायद्याविषयी आहे. नीतिमत्तेविषयी नाही. मनाविरुद्ध गरोदर राहिलेल्या महिलांना गरोदरपणाविषयी व गर्भाला द्यावयाच्या वागणुकीविषयी प्रशिक्षण दिले पाहिजे असे ही युक्तिवाद सांगतो. परंतु गर्भपात हा अजाण जीवाची हत्या आहे, या परंपरावादी दृष्टिकोनाला युक्तिवाद देणे उदारमतवाद्यांना शक्य नाही.

b) गर्भपात हा कायद्याचा प्रांतच नाही (Not the law' s business)

नीती अनीती ही व्यक्तीची खासगी बाब असून त्यात कायद्याचा काही संबंध असता कामा नये. व्यक्ती हवे ते करण्यास स्वतंत्र आहे. त्यामुळे गर्भपात करावा की नाही ? हा संबंधित महिलेचा खासगी प्रश्न समजावा असे हा युक्तिवाद सांगतो. हा दृष्टिकोन बऱ्याच उदारमतवाद्यांनी घेतला. त्याचे मूळ जे. एस. मिल्लच्या ' स्वातंत्र्याविषयी ' On Liberty या प्रदीर्घ निबंधात आहे. ज्या गुन्ह्यांना बळी नाहीत म्हणजे जे गुन्हे लागू करताच येत नाही ते कायदे रद्द करावेत , असे मिल्ल म्हणतो. (the laws that create victimless crime). उदाहरणार्थ वेश्याव्यवसाय, जुगार, समलिंगी संबंध, अमली पदार्थांचा व्यापार . हाच युक्तिवाद गर्भपातासंबंधी वापरला जातो. त्यानुसार गर्भपात हा गुन्हा असेल तर त्याचा ' बळी ' कोणी असतो किंवा नसतो, याविषयी मतभेद आहे. गर्भपातविरोधक गर्भालाच बळी मानतात . पण हे सिद्ध करणे अशक्य आहे. कारण बळी तोच की जो ' मला इजा झाली आहे ' असे सांगू शकतो. गर्भ असे सांगू शकत नाही. म्हणून गर्भपाताच्या कायद्याचे समर्थन करणे शक्य नाही.

c) स्त्रीवादी युक्तिवाद A Feminist Argument :

गर्भ हा अजाण मानवी जीव आहे, हे न नाकारता गर्भपाताला संमती देणाऱ्या या युक्तिवादानुसार ' आपल्या शरीरावर स्त्रीचाच अधिकार असतो. त्यामुळे शरीराचे काय करावयाचे हे तिनेच ठरवावे. स्त्रीचळवळींबरोबर हा दृष्टिकोन प्रबळ होत गेला. Judith Jarvis Thomson या विदुषीच्या मते बलात्कारातून आलेला गर्भ हा स्त्रीशी सक्तीने जोडला जातो. म्हणून त्याच्याशी नाते तोडणे हा त्या स्त्रीचा हक्क आहे. साहजिकच गर्भपात चुकीचा ठरत नाही. बाईच्या अज्ञान , निष्काळजीपणा , असहाय्यता याची किंमत नऊ महिने गर्भ पोटात वाढवून देणे योग्य नाहीच. कुटूंबनियोजनाची साधने फसल्यानेही ती गर्भवती राहाते.. परिणाम काही एक स्वरूपाचा होतो म्हणून नीती ठरवावी असे नव्हे. तर परिणाम निरपेक्ष स्त्रीहक्काची जपणूक स्वतंत्ररित्या झाली पाहिजे. स्त्री संपूर्ण स्वतंत्र व्यक्ती आहे, असे या विदुषीचे म्हणणे आहे. हाच मुद्दा सर्व स्त्रीचळवळीचा पाया बनला आहे.

d) गर्भ जीवनाचे मूल्य The Value of Fetus life

अजाण मानवाची हत्या करणे चूक आहे.

मानवी गर्भ हे अजाण मानव असते.

म्हणून मानवी गर्भाची हत्या करणे चूक आहे.

या युक्तिवादातील पहिल्या विधानाबद्दल कोणीही काही म्हणत नाही. मानवी जीवनाचे पावित्र्य व विशेष गुणधर्म यांना धार्मिक मान्यता असून गर्भपाताचा मुद्दा त्यामुळे वेगळ्या दिशेने जातो. गर्भाचे गुणधर्म लक्षात घेवून त्याचे मूल्य ठरविणे शक्य आहे. माणूस नसलेल्या गर्भाच्या गुणधर्मांशी जुळतेपणा पाहून निर्णय घ्यावा लागतो. गर्भपाताला विरोध करणारे लोक मांसाहारी असतील तर तो विरोधाभास आहे. कारण जाणीव , प्रेम इत्यादी गोष्टी मानवेतर प्राण्यांच्या गर्भालाही असतातच. पण त्यांच्याबाबत असा दृष्टिकोन स्वीकारला जात नाही.

२ दयामरण (स्वेच्छामरण) Euthanasia

प्रस्तावना :

स्वेच्छामरण म्हणजे स्वतःच्या इच्छेने मृत्यू स्वीकारणे.असे कोण करतं ? करतात तर ! भारतासारख्या देशात जीवनकार्य संपले म्हणून समाधि घेणारे संतमहात्मे आहेत.हीला ' संजीवन समाधि ; म्हणतात.जैन धर्मात ' सल्लेखना ' म्हंटले आहे.पण गेल्या काही वर्षात दुर्धर, असहाय्य रोगाला कंटाळून स्वेच्छामरण मागणाऱ्यांची संख्या जगात वाढत आहे.त्यासंदर्भात ही चर्चा आहे. ती उपयोजित नीतिशास्त्रात फारच महत्वाची ठरत आहे.तिचे थोडक्यात स्वरूप ब विविध भूमिका पुढीलप्रमाणे :

Euthanasia चा शब्दकोशातील अर्थ : a gentle and easy death, the killing of those incurably ill , who are in great pain / distress . एखाद्याची मरणप्राय वेदनेतून सुटका करण्यासाठी त्या रुग्ण व्यक्तीच्या इच्छेनुसार दिलेले मरण.स्वेच्छामरण तीन प्रकारचे आहे :

1) ऐच्छिक स्वेच्छामरण (Voluntary Euthanasia):

ज्यास मरणदान द्यावयाचे आहे अशा संबंधित व्यक्तीने इच्छा व्यक्त केल्यानंतर तिला मरण देणे म्हणजे ऐच्छिक स्वेच्छामरण.अशी एक चळवळ जगात आहे. डेरेक हफ्री या व्यक्तीने आपल्या कॅन्सरने कंटाळलेल्या पत्नीस जेन हिला तिच्या इच्छेनुसार गोळ्या दिल्या.अशी इतरही उदाहरणे आहेत.स्वेच्छामरण स्वीकृत होण्यासाठी पुढील बाबी आवश्यक असतात :

- संबंधिताची मृत्यूची इच्छा निश्चित आणि जाणीवपूर्वक घेतली गेलेली असली पाहिजे.
- तज्ञ डॉक्टरनेच मृत्यूदानाची प्रक्रिया पूर्ण करावी.
- संबंधित रुग्ण उपचारापलिकडे गेला असून आता उपाय नाहीत, असे डॉक्टरांनी निश्चित सांगितले असले पाहिजे.
- या मृत्यूचा इतर संबंधितांना त्रास होता कामा नये.

शुद्धिद्वर असतानाच रुग्णाची विनंती घेता आली पाहिजे.

2) अनैच्छिक स्वेच्छामरण (Involuntary Euthanasia): :

जी व्यक्ती ऐच्छिक स्वेच्छामरण मागू शकत नाही पण तिला ते हवे आहे, हे तिसराच जवळचा कुणीतरी सांगतो आणि त्यानुसार ते दिले जाते ते अनैच्छिक स्वेच्छामरण होय.अर्थातच या व्यक्तीला मरणप्राय वेदना होत आहेत, हा लिखित इतिहास असला पाहिजे. उदा.एखादा पिता / पती आपल्या मुलीस / पत्नीस ती कुणा विकृत डॉक्टरांच्या हाती सापडून हाल होवून मरू नये किंवा तिच्यावर बलात्कार होवू नये म्हणून तिला मरण देतो.अर्थात असे अद्यापि वैद्यकिय इतिहासात घडलेले नाही.फक्त कथा कादंबऱ्या सिनेमातच घडले आहे.

3) न - ऐच्छिक स्वेच्छामरण (Non-voluntary Euthanasia): :

जी व्यक्ती वेदना भोगते आहे पण जिला जीवन व मृत्यू यात काय निवडावे याची जाणीवच उरलेली नाही , अशास मरणदान देणे म्हणजे न - ऐच्छिक स्वेच्छामरण होय.उदा.एखादे जखमी अर्भक,अपघातग्रस्त,कोमातील रुग्ण , अतिवृद्ध व्यक्ती.जिने मृत्यू मागीतलेलाही नाही आणि नाकारूही शकत नाही पण जिला मृत्यू देणे ही तिची सुटका आहे अशी परिस्थिती असताना हा मृत्यू दिला जातो. एका पित्याने जन्मपासून अंध व वेडसर असलेल्या आपल्या मुलाला क्लोरोफॉर्म देवून सुटका केली.आपल्या अल्पवयीन

मुलाने वस्तू गिळली , तो कोमात गेला , अनेक महिने पडून राहिला तेव्हा त्याच्या पित्याने नर्सला बंदुकीचा धाक दाखवून ऑक्सिजन तोडला , त्याला मांडीवर घेतले आणि त्याची सुटका होईपर्यंत बसून राहिला.

4) सक्रीय आणि निष्क्रीय स्वेच्छामरण :

काही तत्त्वज्ञानी हा एक प्रकार मानला आहे. वास्तविक मरणदान देण्यात काही एक कृती करणे अपेक्षित असतेच. डॉक्टरने रुग्णाला इंजेक्शन देणे इत्यादी. पण काही वेळेस कृती नसतेच. नुसते दुर्लक्ष करणे व त्या रुग्णास मरू देणे असेही घडते. त्यामुळे हा फरक केला गेला आहे. ' ज्यात मरणदान कृती निश्चितरित्या केली जाते ते ' सक्रीय स्वेच्छामरण ' होय , तर ज्यात अशी कृती केली जात नाही ते ' निष्क्रीय स्वेच्छामरण ' होय. हा फरक करण्याचे एक नैतिक कारण असे की आपण काही एक कृती करू शकतो आणि मरणदानाची कृती नैतिक स्वरूपाची आहे, असे यात गृहीत धरले आहे. अर्थात यात बऱ्याच भानगडी आहेत.

समर्थन :

1. व्यक्तीला अनेक हक्क असतात, तसा मृत्यूचाही असला पाहिजे.
2. माणूस बुध्दीमान जीव असल्याने त्याच्या बौध्दीक निर्णयाची कदर केली पाहिजे.
3. माणसाच्या आत्मजाणीवेत त्याच्या मृत्यूविषयक जाणीवेचीही भर टाकली पाहिजे.

आक्षेप / विरोध :

स्वेच्छामरणास विरोध करणाऱ्यांचा मुख्य आक्षेप असतो की यामुळे वैद्यकीय स्वरूपात लपणाऱ्या खुनांची संख्या वाढेल. लोक डॉक्टरांना लाच देवून धमक्या देवून संपती , सत्ता इत्यादीसाठी हत्या करतील. एखादी व्यक्ती खरीच मरण मागते आहे की ती दबावाखाली तसे म्हणते आहे , हे निश्चित करणे सोपे नाही. वारस असलेली बालके, मृत्यूपत्रे करणारी वृध्दमाणसे यांच्या हत्या घडू शकतील.

समर्थकांच्या मते हे आक्षेप रास्त आहेतच. पण हे आक्षेप स्वेच्छामरणाच्या विरोधात नसून मरणदान प्रक्रियेबाबतचे आहेत. त्यामुळे त्याची काही एक आचारसंहिता तयार करता येवू शकेल. नेदरलॅण्डच्या न्यायालयाने ती पुढीलप्रमाणे दिली :

1. मरणदान प्रक्रिया तज्ञ डॉक्टरकडूनच झाली पाहिजे.
2. या घटनेस कायदेशीर साक्षीदार असले पाहिजेत.
3. रुग्णाने स्पष्टपणे जगण्यास नकार दिलेला असला पाहिजे, संदिग्धता चालणार नाही.
4. रुग्णाचा निर्णय सर्व नातेवाईक, आप्त इत्यादींना पुरेसा आधी कळविण्यात आला असलाच पाहिजे.
5. रुग्णाचा आजार दुरुस्त होण्यासारखा नाहीच, असे सिध्द झालेले असले पाहिजे.
6. मृत्यूला पर्याय असताच कामा नये ! त्यावर उपचारच नाहीत असे रुग्णाचे मत असले पाहिजे.
7. मरणदान देण्याची प्रक्रिया करणाऱ्या डॉक्टरांनी इतर तज्ञांची नीतितज्ञांची, डॉक्टरांची सल्लामसलत केली असली पाहिजे.

३. फाशी/ देहदंड Capital Punishment

प्रस्तावना :

Capita म्हणजे डोके, मुंडके.राजेशाहीत डोके छोटण्याची, मुंडके उडविण्याची शिक्षा होती. युरोपात काही शतकापर्यंत गिलोटीनची शिक्षा दिली जात असे.हे मुंडके उडविण्याचे यंत्र होते.विषारी इंजेक्शन देणे, फाशी, इलेक्ट्रिक खुर्चीत बसविणे, मुंडके उडविणे ही त्याची अन्य रूपे आहेत. देहदंड रानटीपणाचा, मनुष्याला न शोभणाऱ्या अशा विचारसरणीचा द्योतक आहे, असे समजून तो दोषार्ह ठरविण्यात येत असतो. परंतु खरोखरच असे मानण्यापूर्वी अधिक निरपेक्षपणे व विस्तृतपणे विचार करून मगच योग्य तो निर्णय देणे नीतिशास्त्राचा विद्यार्थी या नात्याने आपले कर्तव्य ठरते.

देहान्त याचा अर्थ :

1. व्यक्तीला हेतूपूर्वक कोणत्याही कायदामान्य मार्गाने ठार करणे.
2. कायदेशीर अधिकाऱ्याकडून हत्येची अमलबजावणी करणे
3. त्या व्यक्तीने केलेल्या गुन्ह्याबद्दल तिला ही शिक्षा देणे
4. कोणत्या गुन्ह्याबद्दल अशी शिक्षा द्यावी याचा निर्णय कायदेशीर प्रक्रियेने घेतला जातो.

इतिहास पाहता ही शिक्षा बंद झाली होती.तथापि फाशीची शिक्षा हा आज साऱ्या जगातच वादग्रस्त विषय बनला आहे.फाशी हे देहदंडाचे एक रूप आहे. देहदंड म्हणजे मृत्यूदंड.हा देहान्त.भारतीय इतिहासात न्यायशास्त्री प्रभुणे यांनी राघोबादादास नारायणरावाच्या खुनाबद्दल देहान्त प्रायश्चित्ताची शिक्षा सुनावली होती.अलिकडे इराकचा सर्वेसर्वा सद्दाम हुसेन यास फाशी दिली गेली .महाराष्ट्रात लहान बालकांच्या हत्याकांड प्रकरणातील अजंजाबाई गावीतला फाशी देण्यात आली तर भारतीय संसदेवर हल्ला करणाऱ्या अमजद गुरूलाही फाशी सुनावण्यात आली आहे. त्यामुळेच आज या शिक्षेच्या तत्त्वज्ञानात्मक बाजूचा विचार आवश्यक आहे.

प्रथम आपण देहदंडाला बाजूने दिले जाणारे अनुकूल आणि विरोधात दिले जाणाऱ्या प्रतिकूल युक्तिवादांचा , अशा दोन्ही बाजूंचा विचार करू.

मृत्यूदंडाच्या बाजूने समर्थन : अनुकूल बाजू :

1. मृत्यूदंड माणसाला गुन्ह्यापासून परावृत्त करतो.
2. मृत्यूदंड ही त्याने केलेल्या गुन्ह्याच्या तुलनेत फार मोठी शिक्षा नाही.
3. मृत्यूदंड हा समाजाचा आत्मप्रतिकार आहे.
4. दुसऱ्यांना मारणाऱ्यास हीच मृत्यूदंडांची शिक्षा योग्य आहे.

हा युक्तिवाद सांगतो की , -

(1) प्रत्येक मानवाला जिवंत राहण्याचा हक्क आहे. हा हक्क प्रत्येकाला हवा असणार मूलभूत हक्क आहे व म्हणून व्यापक स्वरूपाचा आहे. जर एखाद्याने कुणाचा तरी खून करणे म्हणजे त्याचा जिवंत राहण्याचा हक्क खुनी माणसाने हिरावून घेतला असे होते. ही कृती सर्वतः नीतीला सोडून असल्यामुळे केलेल्या कृत्याचे यथोचित व यथायोग्य बक्षिस कर्त्याला मिळावे म्हणून खुनी माणसाला देहदंड देणे न्याय ठरते .अशा न्यायातून स्वतःचा जिवंत राहण्याचा हक्क सोडल्याशिवाय दुसऱ्याचा खून करणे शक्य नाही ते सत्य सूचित होते.

(2) राज्य ही व्यक्ति हिताला आवश्यक असलेली एक संस्था आहे. राज्याशिवाय समाजस्वास्थ्य व समाजस्वाध्याशिवाय व्यक्ति कल्याण अशक्य आहे. अशा रितीने राज्य व्यक्तीला उपकारक व पोषक ठरत असूनही जेव्हा एखादी व्यक्ती वा व्यक्तिसमूह राज्याविरुद्ध बंड पुकारून व्यक्तीजीवन तसेच सामाजिक

जीवन धोक्यात आणते. तेव्हा अशा बंडखोर व्यक्तीला देहदंड देणे नैतिकच ठरते.

(3) इतर कोणत्याही शिक्षा प्रकारापेक्षा देहदंडाचा परिणाम अधिक भयानक व दीर्घकालीन टिकणारा असतो.

(4) देहदंडापेक्षा जन्मठेपेची शिक्षा अधिक उचित मानली गेलेली आहे. परंतु गुन्हेगार व राज्य या दोघांच्याही हिताच्या दृष्टीने विचार केल्यास तुलनेने देहदंड स्विकारार्ह वाटतो. कारण , -

(अ) एकतर जन्मठेपेमुळे गुन्हेगार जन्मभर किंवा जीवनाच्या जास्तीत जास्त कालामध्ये सतत दुःसह्य अशा यातना भोगत असतो. उलट देहदंडामुळे पुढील यातनामय जीवनाशी गुन्हेगाराचा संबंधच येत नाही.

(ब) दुसरी गोष्ट अशी की जन्मठेपेकरीता राज्याला आवश्यक ती यंत्रणा निर्माण करावी लागते. व त्या यंत्रणेवर सतत खर्च करावा लागतो. देहदंडामुळे राज्याचा बराच खर्च वाचतो.

(क) तिसरी गोष्ट अशी की जन्मठेपेची शिक्षा भोगून आल्यानंतर गुन्हेगारातील गुन्हेगाराची वा सुडाची वृत्ती नष्ट होऊन तो चांगला एक नागरीक बनला असेल असे म्हणता येत नाही. उलट त्या गुन्हेगाराचा तुरुंगामध्ये अन्य गुन्हेगारांशी संबंध असल्यामुळे त्याची गुन्हेगारीची वृत्ती जोपासली जाण्याचा संभव अधिक असतो.

(ड) आणि शेवटची महत्वाची गोष्ट म्हणजे अशा गुन्हेगाराच्या उपस्थितीत समाजाला सुरक्षितता वाटत नाही व समाजाने शिक्षा दिल्यामुळे गुन्हेगाराला समाजाविषयी प्रेम व सहानुभूती वाटत नाही. म्हणजे समाज गुन्हेगाराचा द्वेष करतो व गुन्हेगार समाजाचा द्वेष करतो. अशा परिस्थितीचा गुन्हेगाराच्या मनावर विपरीत परिणाम होऊन तो पुन्हा गुन्हेगारीकडे वळणे अधिक संभवनीय उरते. म्हणून गुन्हेगाराबाबत देहदंडच अधिक समर्थनीय वाटतो.

मृत्यूदंडाच्या विरोधात : प्रतिकूल बाजू :

1. मृत्यूदंड माणसाला गुन्हापासून परावृत्त करीत नाही. कारण

- (1) एकदा खून केल्यानंतर त्या गुन्हेगाराला जरी देहदंड दिला तरी त्याने केलेल्या नुकसानीची भरपाई किंचितही होत नाही. उलट योग्य ते संस्कार केल्यास गुन्हेगाराची वाईट वृत्ती नष्ट होणे शक्य ठरते. व ते इष्टही असते.
- (2) आजपर्यंत देहदंडाचा सर्वत्र व सर्रास वापर करूनही गंभीर गुन्हेगारांची संख्या कमी झालेली दिसत नाही. उलट गुन्हेगारांपेक्षा दिलेल्या शिक्षेचेच प्रमाण अधिक भयावह असण्याचा संभव अधिक असतो.
- (3) पुष्कळांदा गुन्हेगार म्हणून आपण एका व्यक्तीला फासावर लटकवितो व नंतर दुसरीच व्यक्ती खरा गुन्हेगार म्हणून शाबीत होते. परंतु देहदंडामुळे त्या निर्णयानुसार योग्य ती दुरुस्ती अशक्य ठरते.
- (4) गुन्हेगारांना कारण बहुतेक व्यक्ती नसून परिस्थिती असते असे आज गुन्हेगारांचा अभ्यास करण्याच्या तज्ञांचे स्पष्ट मत आहे. तरीही व्यक्तीलाच पूर्णतः दोषी पकडून देहदंडासारख्या गंभीर व भयानक शिक्षा प्रकारचा वापर करणे रानटीपणाचे द्योतक ठरते.

अंतिम निर्णय :

देहदंडाला अनुकूल आणि प्रतिकूल अशा दोन्ही बाजू सारख्याच तुल्यबळ वाटत असल्यामुळे देहदंडाबाबत यथायोग्य निर्णय देणे अतिशय अवघड आहे. तरीपण निरपेक्ष व पूर्वग्रह विरहित मनाद्वारा विचार केल्यास यथोचित निर्णय देणे अशक्यमात्र मुळीच नाही.

मानवी जीवनाचे पावित्र्य हा नितीमतेचा खरा आधारस्तंभ आहे. जो या मानवी जीवनाच्या पावित्र्याविरुद्ध हात उभारतो तो अनैतिक ठरतो. ही देहान्त शिक्षा अशा अनैतिक ठरलेल्या जीवाच्या मानसिक

S. Y. B. A., General 2, Revised Study Material Philosophy From 2013 (2014)

Title Of The Paper: Applied Ethics (Alternative Course)

Unit 4: Ethical issues concerning Right to Life Ethics **घटक ४ : जगण्याच्या हक्कासंबंधी नैतिक समस्या**

Shriniwas Hemade, hodphilosophy, Sangamner College Sangamner, Dist. Ahmednagar

Cell no. 9158658066, shriniwas.sh@gmail.com, tatvajnanvibhaagsangamnercollege.yolasite.com

स्थितीचे दर्शन करून देत असते. वास्तविक देहदंडाविरुद्ध करण्यात येणारी टीका कल्पनेच्या गोंधळातून निर्माण झालेली आहे. सूडबुद्धीने व दुष्टप्रवृत्तीने केला गेलेला खून व सतप्रवृत्तीने वा सूडरहित भावनेने देण्यात येणारा मृत्यूदंड वा देहदंड हा आवश्यक व सर्वस्वी उपकारक अशा नीतिनियमांचे पावित्र्य व मानवी जीवनाचे पावित्र्य राखण्याच्या भावनेतून दिला जात असतो. हे विसरता येत नाही. म्हणून देहदंड हा नीतिनियम, त्यांचे सार्वभौमत्व व त्यांची प्रतिष्ठा यांच्याशी पूर्णतः सुसंगत आहे व म्हणून पूर्णतः समर्थनीय आहे.

तरीपण देहदंडासारख्या शिक्षा वापर कोणत्याही गुन्ह्याबाबत करणे नैतिक व न्याय्य ठरत नाही. अर्थात ही जाणीव आजच्या जगात प्रत्येक राज्याला स्पष्ट स्वरूपात आहे हेही तितकेच खरे आहे. कारण प्राचीन काळी या शिक्षा प्रकाराचा वापर करतांना समाजाने वा राज्याने विशेष विचार केला असे दिसून येत नाही. परंतु पुढे पुढे या शिक्षेची व्याप्ती कमी कमी होत गेली. 1764 मध्ये साधारणतः 160 प्रकारचे गुन्हे देहदंडाच्या कक्षेत येत असत. 1770 मध्ये कायदयामध्ये दुरुस्त करून देहदंडाच्या कक्षा बरीच मर्यादित करून त्यात फक्त चारच गुन्हे समाविष्ट केलेले होते व आज फक्त देशद्रोह व खून यांसारख्या गंभीर स्वरूपाच्या दोनच गुन्ह्यांना देहदंड आवश्यक समजला जातो. तात्पर्य, आजही देहदंडाचा उपयोग सर्रास जरी केला जात नसला तरी तो पूर्णतः निषेधात्मकही मानता येत नाही हे स्पष्ट होते. मात्र त्याचा वापर करतांना निरपेक्ष व पूर्वग्रह विरहित बुद्धीची खऱ्या न्यायबुद्धीची आवश्यकता आहे.